

négyszáz levele mutatja be, valamint az az életrajz, melyet egykori gyóntatója, Capuai Boldog Rajmund írt. Mint a Rajmund-féle *Legenda Maior*-ból megtudjuk, Katalin, miután kieszközölte a békét Firenze és a pápa között, „minden erejét egy könyvnek szentelte, amelyet a Szentlélek sugallatára diktált olasz nyelven. Megkérte írnokait, akik leveleit is szokták írni, hogy legyenek éberek, és jól figyeljenek meg mindent, amit elragadtatása közben mond, s gondosan írják le minden szavát. (...) Ebben a diktálásban az volt az egyedülálló és rendkívüli, hogy csak elragadtatásban diktált, amikor meg volt fosztva érzékei használatától: szemével nem látott, fülével nem hallott, orra nem érzett szagokat, nyelve ízeket, és semmit sem érzékelt, míg elragadtatása tartott. Az Úr így használta eszközül, és ilyen állapotban diktálta az egész könyvet.” Maga a könyv – hagyományossá vált címe: *Dialógus* – „párbeszéd, melyben egy lélek négy kéréssel fordul Istenhez”, Isten pedig tanítással felel kéréseire. A misztikus ekstázisban, vagyis a belső látás jegyében fogant mű önismereti és etikai értékét érzékeltesse itt egy rövid részlet, a 73. fejezet, mely arra keres választ, hogy miként „indul el a lélek a tökéletlen szeretetből és jut el a tökéletes szeretetre, amely baráti és fiúi szeretet”. (A teljes *Dialógus*, a levelezéshez és az 1970-ben „egyházdoktorrá” nyilvánított Katalin Rajmund-féle életrajzához hasonlóan, 1983-ban jelent meg magyarul.)

SZIÉNAI SZENT KATALIN

Dialógus

[RÉSZLET]

Sokféleképpen megmutattam eddig, hogyan távolodik el a lélek a tökéletlenségtől és hogyan érkezik meg a tökéletes szeretetre; továbbá, hogy mit tesz, amikor megérkezett a baráti és fiúi szeretetre.

Mondtam már és most megismétlem, hogy a kitartással érkezik meg, azáltal, hogy bezárkózik önismerete házába. Ezt a megismerést fűszereznie kell az Én megismerésemnek, hogy a lélek zavarba ne jusson. Az önismeretből meg fogja szerezni a gyűlöletet a vigasztalások feletti örömei és az érzéki szenvedélye iránt. Az alázatosságra alapozott gyűlöletből meríti a türelmet, mely által erőssé válik az ördög támadásai és az emberek üldözéseivel szemben, de még velem szemben is, amikor az ő javára megvonom tőle a benső örömet. Mindent el fog viselni ezzel az erénnyel.

Ha érzékisége esetleg föl akarná emelni a fejét az értelem ellen, ami a lelkiismeret, maga fölé kell emelkednie, gyűlölettel igazságot kell szolgáltatnia, és nem szabad büntetlenül futni hagynia belső indulatait. A lélek, aki megőrzi ezt a szent gyűlöletet, mindig javul és mindig dorgálja önmagát, nemcsak azok miatt, amik az értelem ellenére vannak, hanem gyakran még azok miatt is, amik tőlem jönnek.

Ezt akarta mondani az én édes szolgám, Szent Gergely, amikor azt mondta, hogy „a szent és tiszta lelkiismeret megtalálja a bűnt ott, ahol nincs”, azaz a lelkiismeret a maga tisztasága miatt látja a bűnt ott, ahol nincs.

Így kell tenni az alázatos léleknek, és így is tesz, ha meg akar szabadulni tökéletlenségétől, azaz önismerete házában a hit világosságával várakozik gondviselésemre, miként a ta-

nítványok tették, akik bezárkóztak a házba és nem mozdultak ki onnan, hanem kitartottak szüntelen és alázatos imádságban virrasztva egészen a Szentlélek eljöveteleig.

Ezt teszi a lélek, amikor kiemelkedett a tökéletlenség állapotából és bezárkózott a házba, hogy eljusson a tökéletességre. Virrasztva várakozik, értelve szemét Igazságom tanítására szegezni: megalázkodik, mert a szüntelen imádságban megismerte önmagát, és igaz és szent vágy készíti, hogy megismerje magában az én szeretetemet érzületét.

Dr. Csertő György fordítása

*Aragóniai Katalin, Katbarina von Bora,
Medici Katalin*

ARAGÓNIAI KATALIN

A sokfeleségű VIII. Henrik első hitvese, Luther Mártonné, végül pedig egy francia királyné, fiai (II. Ferenc, IX. Károly) kiskorúsága idején régens – s mindhárman a XVI. század valódi vitáinak, viszályainak és háborúskodásainak részesei. Aragóniai Katalinnal (1485–1536) kötött házasságának érvénytelenítését az angol uralkodó hiába kéri a pápától, elhárítja hát, hogy magát s alattvalóit kivonja a római fennhatóság alól, s maga lesz az angol egyház feje. A canterburyi érsekkel kimondatja a válást (1533-ban); aragóniai Ferdinánd és kasztíliai Izabella leánya ezután a „walesi herceg özvegye” cím birtokosaként néminemű évjáradékból él Kimboltonban. A Henrik-feleségek sorában egyébként még két Katalin szerepel: az ötödiknek elvett, majd hamarosan (1543-ban) verpadra küldött Catherine Howard, s az előzvegyülten utóbb ismét férjhez menő hatodik feleség, Catherine Parr (1512–1548). A *VIII. Henrik udvarában* című antológiához

– lírai, zenei és képzőművészeti összeállításához – írott egyik tanulmányban így beszéli el az angol királyné sorsát

MÉSZÖLY DEZSÓ:

”Henrik első felesége Aragóniai Katalin, Spanyolhon híres uralkodópárjának, Ferdinándnak és Izabellának a lánya volt. A királyné előbb Henrik bátyjával, Arthur trónörökösrel házasították össze, azonban a menyegző után öt hónappal a fiatal férj hirtelen meghalt.

A királyi családok tagjai főleg abból a célból léptek házasságra egymással, hogy ezzel a két uralkodóház politikai szövetséget kössön egymással. Most azonban, Arthur halálával a jó reményekre jogosító kapcsolat Anglia és Spanyolország között megszakadt. A bölcs államférfiak azt sütötték ki hát, hogy most már Arthur herceg öccse, Henrik, az új trónörökös vegye feleségül Katalint, s ezzel a két birodalom kapcsolata megmarad. Sajnos, az okos terv megvalósítása némi akadályokba ütközött. Az még nem lett volna nagy baj, hogy Henrik ekkor még kiskorú – s jövődöbelijénél öt évvel fiatalabb – volt. Súlyosabb akadályként esett latba a katolikus egyháznak az a tanítása, miszerint testvér nem veheti feleségül elhunyt testvérenek özvegyét, mivel az vérfertőzésnek számít. Ámde tudós egyházjogászok és ravasz politikusok erre is találtak orvoslást: hamarosan ékes küldöttség ment Rómába, és a pápától diszpenzációt kért a tervezett házassághoz azzal az indoklással, hogy Arthur és Katalin házassága csupán »matrimonium conjunctum, sed non consummatum«-nak tekintendő, azaz a házasságot megkötötték ugyan, de végre nem hajtották: Katalin érintetlen szűzként került korai özvegységre. A pápa, II. Gyula, úgy vélte, ezt a szíveséget igazán megteheti a két legkatolikusabb uralkodónak – az angolok ekkor még a római egyház hű fiainak számítottak –,

s ezért a kért engedélyt habozás nélkül megadta, azaz Arthur és Katalin frigyét érvénytelennek nyilvánította.

Így hát Henrik, mihelyt felnőtt korba lépett, boldogan oltárhoz vezette a spanyol királylányt. Házasságuk eleinte igen sikerültnek tetszett. Katalin jámbor, istenfélő és jószívű asszony volt, a nép rajongott érte, és Henrik is elégedettnek látszott engedelmes feleségével, aki egyre-másra szülte neki a gyermekeket. Sajnos, a fiúk sorra meghaltak, csupán egy leány, Mária hercegnő maradt életben.

Henrik azonban mindenáron fiú utódot akart, s midőn látta, hogy Katalintól hiába várja reményének teljesedését, egyre jobban ráunt öregedő feleségére. Avagy talán közelebb járunk az igazsághoz, ha azt állítjuk: a király hirtelen szerelemre lobbant a királyné egyik szépséges udvarhölgye, Anne Boleyn iránt?

»Anne Boleyn gyönyörűen tudott énekelni és táncolni, szavait ügyesen fonta egybe, és nemcsak a lanton, de más hangszereken is remekül játszott«, jegyezte fel róla az egyik udvaronc. »Hozzá szép arcú és kecses termetű hajadon volt, csábító tekintetét hol szendén lesütötte, hol meg sokat ígézően villantotta fel.«

Ilyennek írják le a kortársak azt a bűbájos leányzót, akinek szépsége hihetetlen felfordulást okozott a szigetország politikai és egyházi életében. Holbein elragadó vázlatot készített róla.

Annát előkelő rokonsága még fiatalon Franciaországba küldte, hogy ott főúri leányhoz és jövőendő udvarhölgyhez illő neveltetést kapjon. Midőn 1522-ben visszatért az angol királyi udvarba, Henrik szeme csakhamar megakadt az alig tizenhat éves gyönyörű teremtesen. A főúri rokonok azt remélve, hogy Anna révén majd nagyobb befolyásra és bőségesebb jövedelmekre tehetnek szert, minden úton-módon elősegítették ezt a szerelmi viszonyt, és az udvarban hamaro-

san suttogni kezdték, hogy a király el akarja taszítani öregedő feleségét, s helyette a csábos Annával lép frigyre.

De hát hogyan? Hiszen az mindenki előtt nyilvánvaló lehetett, hogy a római egyház nem tűri el a válást! Ravasz tanácsadók fejében erre is találtatott megfelelő ürügy, s azt javasolták a királynak: ne kérje első házasságának felbontását, hanem érvénytelenítését. Az indoklás ehhez pontosan az ellenkezője volt annak az érvnek, amivel annak idején a pápai beleegyezést megszerezték. Most ugyanis azt állították: Katalin, mikor Henrik őt oltárhoz vezette, már nem volt érintetlen, hanem Arthur valóságos felesége. Ennélfogva II. Gyula súlyos hibát követett el azzal, hogy e vérfertőző házasságot engedélyezte. Frigyük tehát kezdettől kezdve érvénytelen kötésnek számít, és most csak helyeselhető, ha Henrik meg akar szabadulni ettől a bűnös viszonytól, s Katalint, aki nem tekinthető törvényes feleségnek, csupán ágyasnak, eltaszítja.

Ez a körmonfont érvelés azonban még a római Szentszék előtt is elfogadhatatlannak látszott, s a pápa nem érvénytelenítette Henrik és Katalin házasságát. Valószínűleg attól tartott, hogy ha Katalint bűnös ágyasnak s vérfertőzőnek nyilvánítja, ezzel végig sérti a spanyol királyi házat, különösen a megalázott királyné gőgös-hatalmas unokaöccsét, a német-római császárt. Egy ilyen határozat semmiképp sem emelte volna a pápai udvar amúgy is alaposan megtépázott erkölcsi tekintélyét. Henrik hiába küldött újabb és újabb követséget Rómába, hiába kérte ügyében a francia király közbenjárását, a pápa nem engedett. Pedig a döntés sürgős lett volna, mivel Anna teherbe esett, s a király törvényes utódot akart tőle, tehát mindenképp házasságra akart lépni vele, mielőtt a várva várt trónörökös megszületnék.

Az események további lefolyása közismert. Henrik, látván hogy a pápával nem boldogul, törvényt hozatott, amelynek értelmében egész birodalmát kivonta a pápa fennhatósága alól. Ettől kezdve a király az angol egyház feje, aki korlátlan

hatalommal rendelkezik, hogy egyházát mindenféle tévnapoktól megtisztítsa; kizárólag neki van joga meghatározni, hogy alattvalói miben higgyenek, s természetesen egyházi jogi kérdésekben hozott döntése is fellebezhetetlen.

Henrik ezek után egyháza papjaival érvénytelennek nyilvánította első házasságát, s Katalint, aki élete végéig ragaszkodott ahhoz, hogy ő érintetlenül lépett frigyre Henrikkel, tehát ő az igazi királyné, vidékre száműzték. A szerelmes Kékszakáll végre nyíltan is oltár elé vezethette szeretőjét, akit nagyszabású ünnepélyességgel Anglia királynéjává koronáztak, s aki négy hónap múlva megszülte gyermekét. De, óh jaj! Ez is leány volt, férjének nagy csalódására, akinek az összes asztrológusok fiú utódot jósoltak.

Katalin, akit ettől kezdve az udvarban csak ágyasnak tituláltak (leányát, Máriát meg fattyúnak tekintették), még néhány évig tengette életét meglehetősen mostoha viszonyok között. Midőn végre meghalt – természetes módon avagy megmérgezték? ez bizonytalan –, Anna nem tudta leplezni örömét, hiszen mindig attól tartott, hogy a király újból Katalint emeli magához a trónra.”

KATHARINA VON BORA

Luther Mártonnak az elszegényedett szász nemesi nemzetségből származó Katharina von Borával (1499–1552) kötött házassága hatalmas vihart kavart: a reformátor ezzel söpörte el végképpen magánéletében is a cölibátust előíró szerzetesi rendszabályokat. Käthe, kinek portréját, magas arccsontjait, ferde metszésű, keskeny szemét Lukas Cranach festette meg, egy Lipcse közeli cisztercita zárdában élt. „Nem az a leány volt – írja róla Luther-monográfiájában Richard Friedenthal –, akit szépnek lehetne nevezni: hosszúkás fej, magas homlok, hosszú orr, erős áll; a szája azonban nagyon finom vonalú.”

RICHARD FRIEDENTHAL:

A doktorné asszony

[RÉSZLET]

Luther a tübingiai parasztfelkelés leverése után néhány héttel (1525. június 13-án – a szerk.) kötött házasságot Katharina von Borával. Ezt a lépést, amelyet már oly sok egykori szerzetestársa megtett, régóta várták tőle. Hosszabb ideig viselte a csuhát, mint azok. Csak 1524 decemberében tette le, hét esztendővel tézisei után. Számos iratában kárhoztatta a cölibátust, és dicsérte a házasságot. Maga azonban regula nélkül is megmaradt szerzetesnek. Árgus szemekkel figyelték minden lépését, valósággal vadásztak arra, hogy „vétkezésen” kapják. Erős testalkata, vérmes természete szinte predesztinálták az ilyen feltevésekre. Meg aztán maga írta: „Növekedjetek és sokasodjatok, ez nem parancsolat, hanem több, mint parancsolat, olyan isteni intézmény, amelynek akadályozása vagy engedése nem tőlünk függ, hanem éppoly szükségszerű, mint az, hogy én férfi vagyok, s szükségszerűbb, mint enni és inni, aludni és ébren lenni. Belénk plántált természet és mód, éppúgy, mint a hozzá tartozó testrészek.”

Házasságkötése nagy port vert fel már a maga korában is. A kiugrott barát és a kiugrott apáca! Ez volt a formula. Az emberek felháborodva, vagy éppen a pikantériát élvezve pertraktálták az eseményt. A diákok körében élcelődő verseket adtak kézről kézre. Az egyik diák, bizonyos Simon Lemnius, amikor Luther szorgalmazására kizárták az egyetemről ismert személyiségeket gonoszul megrágalmazó epigrammái miatt, megírta a maga *Pornomachomachiá*-ját, a *Barát-kurva háború*-t, a pornográf irodalmi próbálkozások egyik korai termékét. A fiatal Lessing, aki *Rettungen* (Mentések) című, harcias írásait tartalmazó művében félreismeret és elkallódott nagyságo-

kat vett védelmébe, ezt az elcsapott diákot és művecskéjét is mentetgetni próbálta: „A sértett ember ember, a sértett költő kétszeresen az.” Pusztán a bosszú műve volt ez a tákolmány, amely a XIX. században mint becses eroticum cirkulált magánnyomtatványokban; humanista modorban a „futuere” ige minden formája előfordult benne. A cselekményt Lessing így foglalja össze: „Az elején Luther minden tőle telhető módon iparkodik megszabadulni Katájától, akit házassági ígérettel már a kolostorban elcsábított. De amikor éppen a legbuzgóbban fáradozik ezen, s már másvalakit akar feleségül venni, megérkezik régi szerelme a kolostorból, s oly erősen szorongatja, hogy kénytelen vele házasságot kötni. Látván ezt barátai, Jonas és Spalatin, nem akarják egyedül hagyni a gyalázatban, s ők is feleségül vesznek egyet-egyet azon egyházi nimfák közül, akiket Kata hozott magával a kolostorából. Később mindhárom asszonyság elégedetlen férjének potenciájával, s külső kosztal kell étvágyukat kielégíteniük”, egy-némely wittenbergi diákokkal létesítve intim kapcsolatokat.

Nem azért említjük a gyöngécske fércművet, mintha Lessing véleményét akarnók támogatni. Azért beszélünk róla, mert szemléltető módon mutatja, milyen nívón pertraktálták az ügyet Wittenbergben. Lemnius serényen fülelt. Az is megfelel az igazságnak, hogy Luther eleinte más házasságra gondolt. Az is igaz – amit a pamflet szintén megemlít –, hogy a házasságkötés időpontját különösen helytelenítette a közvélemény: „Még mindenfelé füstölögnek a feldúlt falvak, ezrével hurcolják el a láncra vert parasztokat, a folyók vize piros a kiontott vértől.” Ám az égvilágon semmi, de semmi jele annak, hogy valamiféle „bacchanáliák” folytak volna. Majdnem mulatságos a kortársak megbotránkozása Wittenbergen. Még a nagy Erasmus is világgá kürtöli leveleiben, hogy a menyasszony pár hét múlva lebabázik, ezért kellett oly sürgősen megtartani az esküvőt; állítását később kénytelen visszavonni, mert a gyermek a házasságkötés után egy évvel

jött a világra. A jó barátnak, Melanchthonnak sem tetszik a házasság, egyik nürnbergi barátjának írt levelében elpanaszolja, hogy Luther sem vele, sem másokkal nem tanácskozta meg szándékát; ő, Melanchthon, határozottan lebeszélte volna, hogy ilyen nehéz időben tegye ezt a lépést. „De hát könnyű elbánni vele! Az apácák, akik mindenféle mesterkedésekhez jól értenek, pórázra fűzték. Amilyen nemes gondolkodású és nagylelkű Luther, már az apácákkal való érintkezés is megpuhította; természete is alighanem lánggra gyúlt. Így hát lépre ment, és elszánta magát életének e nagyon nem idején való fordulatra.”

Semmi romantikus vonás nincs ebben a házasságban, talán attól a bevezető epizódtól eltekintve, hogy kilenc apácát megszöktettek a kolostorból. Maga Katharina von Bora minden romantikus vonást nélkülöző egyéniség, igen ügyes, „nagy darab száz nő”, hamarosan híre megy, hogy igen jól pörög a nyelve, s nemegyszer megállja a helyét a vitában még férjével szemben is. Erről szelvében gúnyoros pletykák keringenek. Luther feleségéről szólva nem érhetjük be azzal, amit diákok és kosztosok jegyeztek fel róla, akik nem mindig találták méltányosnak a kosztért-kvartélyért felszámított árakat. Nagy emberek feleségének sohasem volt könnyű dolga, sem a kortársak, sem az utókor ítélőszéke előtt. Vagy neheztelnek rájuk, amiért nem tudnak megbirkózni mindazokkal a nehézségekkel, amelyek egy zseniális férj mellett mindig adódnak, vagy megkísérlik egyéniségüket a hős szintjére emelni, és így megpróbálnak egy megmagyarázhatatlannak tűnő kapcsolatot a hihetőség köntösébe öltöztetni. Az utóbbi módszer Goethe és az ő Christiane Vulpiusa esetében bámulatos erőlködésekhez vezetett, amelyeknek az volt a célja, hogy az egyszerű és nyers valóságot a felsőbb régiókba emeljék. Luther és az ő Katharinája esetében effélékre igazán semmi szükség. Nyers és egyszerű minden. Nem idilli ez a paplak, és a többiek, a későbbiek is ritkán olyan idillikusak, amilyenek

ábrázolják őket a festők és költők. A XIX. században divatozó ideális ábrázolások, amelyek egyszerűen átlépnek a gyűlölet, a civakodás, a lelki és testi betegségek szakadéka fölé, nem illenek rá sem Luther házasságára, sem általában Luther korára. A nő, a feleség helyzete egészen más volt, mint a későbbi századokban. Az asszonynak szinte egyáltalán nem voltak jogai; de ha értette a dolgát, a ház úrnője lett, s olyan helyet vívott ki magának, amelyet sok későbbi emancipált nővére megirigyelhetett volna.

Ilyen úrnő volt a doktorné asszonyság is, akit Luther egészen hivatalosan a „domina” titulussal tisztelt meg; ez a megszólítás illette meg a zárdák főnöknőit. Uralkodott a házban, uralkodott a férjén, amit ő megadással tűrt, mivel maga a legkisebb háztartást is képtelen lett volna megszervezni. A felesége rendet teremtett az életében, és ő néha sóhajtozott ezen. Az Ágoston-rendi kolostor valóságos penzióvá, vendégfogadóvá alakult át, ahol fejedelmi személyek is megszálltak; nagy gazdaság állattenyésztéssel, bérelt földdel, később kis birtokokkal; állandóan húsz-harminc személy lakott benne, vendégek, diákok, cselédek, saját gyermekek és rokonok gyermekei; volt külön sörfőzdéje, jószágállománya, kertje, voltak raktárhelyiségei, pincéi, fészerei. A jogokkal nemigen rendelkező háziasszony – és itt nemcsak Káthe asszonyra gondolunk – ebben az időben önálló vállalkozó volt, aki maga vezette „üzemét”, amely önellátó volt, ügyességétől, hozzáértésétől függött a kis közösség élete.

Terényi István fordítása

MEDICI KATALIN

A XVI. század második fele Franciaországban a katolikusok és protestánsok közt dúló, véres vallásháború kora. Valóságos polgárháborúként bontakozik ez ki II. Henrik trónra lépése (1547) után, s tart mindaddig, míg IV. Henrik ki nem

bocsátja a vallásszabadságot és mintegy száz protestáns város autonómiáját garantáló nantes-i ediktumot (1598) – melyet aztán alig egy évszázad múlva fog visszavonni a „Napkirály”, XIV. Lajos, hogy fontainebleau-i ediktumával (1685) az utolsó protestánsokat is katolikus hitre, avagy emigrációba, illegálisba kényszerítse. A vallási háborúskodások gyászos fogalomává vált eseménye, az 1572. augusztus 24-i, Szent Bertalan-éji vérfürdő fűződik Medici Katalin (1519–1589) nevéhez.

PROSPER MÉRIMÉE

Szent Bertalan éjszakája

[RÉSZLET]

Katalin egyik mondása szájról szájra járt; ezt ismételték minduntalan, gyermekek és asszonyok meszárlása közben: *Che pietà ser crudele, che crudeltà lor ser pietoso*: ma az irgalmas, aki kegyetlen, s az kegyetlen, aki irgalmas.

Különös dolog, de a protestánsok közül, akik majd mindannyian harcedzett katonák voltak, elkeseredett csaták vitézránjai, s nemegyszer eredményesen ellensúlyozták bátorságukkal a számbeli fölényt, e meszárlás alatt mindössze ketten szegültek szembe gyilkosaikkal, s kettejük közül az egyik sohasem volt katona. Talán túlságosan is vérükké vált a szabályszerű harcmódor, a zárt csapatban vívott küzdelem, s ezért hiányzott belőlük az egyéni ellenállás ereje, mely arra készíthetett volna minden protestánst, hogy védje házat, mint erődöt. Öreg harcosok jámbor áldozatként nyújtották nyakukat a becstelen gyilkosoknak, akik tegnap még remegtek volna előttük. Az áldozatok a belenyugvást is bátorságnak tartották, és a mártírok dicsőségét többre becsülték a katonáéknál.

Mikor a vérszomjas öldöklők valamelyest kielégültek, az irgalmasabbak kegyelmet ajánlottak áldozataiknak, ha meg-
térnek. Csak igen kevés kálvinista állt rá az ajánlatra, s egye-
zett bele, hogy egy hazugság révén megmeneküljön a haláltól
és a kínzásoktól. Asszonyok, gyerekek szilárdul ragaszkodtak
hitükhöz, a fejük fölé emelt kardok között s egyetlen jajszó
nélkül szenvedtek ki.

Két nap elteltével a király megkísérelte, hogy gátat vessen
a vérengzésnek; de ha a csőcselék indulatai egyszer elszaba-
dultak, nem lehet többé megállítani. A fegyver tovább dúlt,
sőt, a király, minthogy bűnös részvételt vádolták, kénytelen
volt visszavonni irgalmas szavait, s a végtelenségig gonosznak
mutatkozni, ami nem is eshetett túlságosan nehezére.

Réz Ádám fordítása

Medici Katalinról igen részrehajló arcképet Balzac fest regé-
nyében: monarchistaként a királyság megtestesülését látja
benne, olyasvalakit, aki a vallási „eretnység” képében fenye-
gető köztársaság ellen védelmezte, és végül is megvédte
a királyságot. Balzac ezért minősíti tévedésnek a róla kialakult
közkeletű vélekedéseket. Sok részletet tüzetesen föltáró
művében Balzac, ki maga is élénken érdeklődött az okkult
tudományok iránt, föltárja egyebek közt Medici Katalin aszt-
rológiába vetett hitét is, mely a kor általánosan elterjedt hie-
delmei közé tartozott: százada ez Nostradamusnak s más
jövendőmondóknak, horoszkópkészítőknek, annak a tovább-
élő hagyománynak, amelyik formáló elemként oly sok képző-
művészeti alkotásra is rányomta akkor bélyegét.

HONORÉ DE BALZAC

Medici Katalin

[RÉSZLET]

1.

Franciaországban, sőt az újkor történelmének túlnyomó
részében, egyetlen olyan nőalak nem szerepel – hacsak Brün-
hilda és Fredegonda nem –, akinek a hírneve annyira meg-
sínylette volna a népi tévedéseket, mint Medici Kataliné, míg
Medici Mária, kinek pedig csaknem valamennyi ténykedése
kárára volt Franciaországnak, megővta nevét a megérdemelt
gyalázattól. Mária eltékozolta a IV. Henrik összegyűjtötte
kincseket, soha nem tisztázta magát a gyanú alól, hogy tudott
a király meggyilkolásának tervéről, a bizalmasa volt az
a d'Épernon, aki nem hárította el Ravaillac döfését, s hosszú
idő óta ismerte a gyilkost; fiát arra kényszerítette, hogy őt
– az anyját – száműzze Franciaországból, ahol másik fiának,
Gastonnak a lázadását támogatta; végezetül Richelieu a Fel-
sülések napján csak úgy győzedelmeskedhetett fölötte, hogy
a bíboros megmutatta XIII. Lajosnak a IV. Henrik halálára
vonatkozó, eddig titokban tartott okmányokat. Ezzel szem-
ben Medici Katalin megmentette a francia koronát, megővta
a királyi tekintélyt, olyan körülmények között, amelyek
kudarca kárhoztattak volna nem egy nagy uralkodót. Olyan
becsvágyakkal kellett szembeszállnia, mint a Guise-eké és
a Bourbon-családé, s olyan pártutókkal, mint a két Lotharin-
giai bíboros, meg a két Sebhelyes, a két Condé herceg,
Jeanne d'Albret királyné, Montmorency fővezér, Kálvin,
a Colignyak, Théodore de Bèze; a legritkább tulajdonságokat
kellett kifejtenie s a legértékesebb államférfiúi képességeket,
mialatt a protestáns sajtó gúnyáradattal öntötte el.

Íme a kétségbevonhatatlan tények. Ilyenformán az, aki elmélyülten tanulmányozza a XVI. századi Franciaország történelmét, Medici Katalinban föltétlenül nagy uralkodót ismer meg. Miután a vitairatok és hamis adalékok ellentmondásaiból fáradságosan kihámozták a tényeket, s így eloszlatták a rágalmakat, minden adat ennek a rendkívüli nőnek a dicsőségét szolgálja, akiben nemének egyetlen gyöngesége sem volt meg, aki tisztán élt Európa leggalánsabb udvarában, s aki pénzügyi nehézségei ellenére is gyönyörű épületeket emeltetett, mintegy kárpótlására a kálvinisták okozta rombolásoknak, akik legalább annyi sebet ejtettek a művészetben, mint a politikában. Katalin, akit egyfelől a magukat Nagy Károly örököseinek hirdető hercegek szorongattak, másfelől a királyi család párttűző ifjabbik ága, mely a trón alá akarta temetni a Bourbon fővezér árulását, kénytelen volt a monarchiát fölfalni készülő eretnokség ellen harcolni, barátok nélkül, tudatában annak, hogy a katolikus párt vezetői is elárulják, továbbá annak, hogy a kálvinista pártban a köztársaság fenyegeti, szükségből a politika legbiztosabb, egyben legveszedelmesebb eszközhöz, a ravaszsághoz folyamodott! Úgy határozott, hogy sorra kijátssza a Valois-ház vesztét akaró pártot, a koronára törő Bourbonokat s a korszak radikálisait, a reformátusokat, akik egy megvalósíthatatlan köztársaságról álmodoztak, akárcsak a mi radikálisaink, akiknek semmi megreformálnivalójuk nincs. Életében a Valois-k meg is őrizték trónjukat. A nagy Le Thou megértette e nő nagyságát, amikor halálhírének hallatára ezt mondta:

– Nem egy asszony halt meg, hanem maga a királyság!

Katalinban valóban rendkívül magas fokon élt a királyság tudata, s a királyságot csodálatra méltó bátorsággal és szívóssággal meg is védte. A kálvinista írók szemrehányásai nyilvánvalóan a dicsőségét szolgálják azokat győzelmeivel vonta magára.

Két szó megmagyarázza ezt a tanulmányozásra méltó asszonyt, akinek befolyása oly erős nyomokat hagyott Franciaországban. E két szó: uralkodás és csillagászat. Medici Katalin becsvágyó volt, más szenvedélyt nem ismert, csak a hatalomét. Babonás és fatalista lévén, mint annyi felsőbbrendű ember, őszintén csupán a titkos tudományokban hitt. E két tulajdonság nélkül soha nem érthetnénk meg.

Az az általános támogatás, melyben a kor uralkodói ezeket a tudományokat részesítették, nem volt indokolatlan, hiszen a Bölcsék Köve megelézésén fáradozó feltalálók csodálatra méltó alkotásokat hoztak létre, és meglepő felfedezéseket tettek. Az uralkodók soha ilyen mohón nem érdeklődtek a titkok iránt. A Fuggerek, akikben a modern Lucullusok s a modern bankárok nyilván fölismerik mestereiket, minden bizonnal értettek a számításhoz, s bajosan lehetett őket rászedni, nos hát, ezek a gyakorlati emberek, akik kölcsönössel látták el a XVI. században a mostaniakhoz hasonlóan eladósodott európai uralkodókat, V. Károlynak ezek a fényes vendéglátói pénzelték Paracelsus olvasztókemencéit. A XVI. század elején az Öreg Ruggieri volt a feje annak a titkos egyetemnek, ahol a Cardanók, Nostradamusok, Agrippák tanultak, hogy aztán sorra a Valois orvosai legyenek, végül itt tanult valamennyi asztronómus, asztrológus, alkimista, akik e korszakban körülvették a keresztény fejedelmeket; Franciaországban Medici Katalin különleges gonddal fogadta és támogatta őket. Katalin horoszkópjában, ahogy Bazile és az Öreg Ruggieri felállította, életének legfőbb eseményei pontosan bekövetkeztek, kétségbeejtve a titkos tudományok tagadóit. A horoszkóp jelezte azokat a szerencsétlenségeket, amelyek Firenze ostroma alkalmával élete kezdetén bekövetkeztek, jelezte házasságát egy francia királyi herceggel, e herceg váratlan trónra lépését, Katalin gyermekeinek születését és számát. Gyermekei közül három király lesz, egyik a másik után, két

leánya királyné, s valamennyien utód nélkül halnak meg. A horoszkóp oly pontosan bekövetkezett, hogy számos történetész úgy véli, utólag készítették.

Mindenki tudja, hogy Nostradamus a chaumont-i kastélyban, ahova Katalin La Renaudie összeesküvése idején menekült, bemutatott neki egy jövőbe látó nőt. Már most, II. Ferenc uralkodása alatt, amikor a királyné négy gyermeke még kicsi volt, és valamennyi egészséges, még mielőtt Valois Erzsébet feleségül ment volna II. Fülöp spanyol királyhoz, Valois Margit pedig Bourbon Henrik navarrai királyhoz, Nostradamus és barátnője megerősítette a híres horoszkóp állításait. A nyilvánvalóan kettős látású nő, aki a Bölcsek Köve fáradhatatlan kutatóinak híres iskolájában nevelkedett, titokzatos életéről a történelem semmit sem tud, azt állította, hogy az utolsó megkoronázott gyerek gyilkosság áldozataként pusztul el. A jósnő mágikus tükör elé ültette a királynét, amelyben egy rokka látszott, a kerék egy-egy pontjára rárajzolta mindegyik gyerek arcát, megpörgette a kereket, a királyné pedig megszámálta a fordulatokat. A rokka minden fordulata a gyermek egy-egy évi uralkodását jelentette. IV. Henrik képe huszonkétszer fordult meg a keréken. A nő (néhány szerző szerint férfi) azt mondta a megrémült királynénak, hogy Bourbon Henrik valóban francia király lesz, s ennyi ideig fog uralkodni. Mikor megtudta, hogy az utolsó meggyilkolt Valois után Henrik lép a trónra, Katalin halálosan meggyűlölte a Béarnit. Arra is kíváncsi volt a királyné, hogy őrá milyen halál vár. Azt a választ kapta, hogy óvakodjék Saint-Germaintől. E naptól kezdve, attól félve, hogy erőszakkal bezárják a saint-germaini kastélyba vagy megölik ott, többé nem tette be oda a lábát, jöllehet a kastély, minthogy Párizshoz közel feküdt, sokkal inkább megfelelt volna céljainak, mint azok a kastélyok, ahova a királlyal együtt menekült a zavargások elől. Amikor – néhány nappal azután, hogy Guise herceget a blois-i rendi gyűlésen meggyilkolták – meg-

betegedett, és a főpap neve felől érdeklődött, aki lelki vigaszt nyújtott neki, azt felelték, hogy Saint-Germainnek hívják, felkiáltott: „Meghaltam!” Másnap csakugyan meghalt, miután betelt az összes horoszkópok által egyértelműen megjelölt évek száma.

A Lotharingiai bíboros, aki tudott erről a jelenetről, boszorkányságnak minősítette, de valóra vált. II. Ferenc csak két kerékfordulat erejéig uralkodott, IX. Károly épp történetünk idején érkezett el az utolsó fordulathoz. Ha Katalin Lengyelországba utazó Henrik fiának ezt a különös kijelentést tette: „Ön rövidesen visszatér!” – akkor a magyarázatot a titkos tudományokba vetett hitében kell keresnünk s nem abban, hogy elhatározta, megmérgezi IX. Károlyt. Valois Margit már navarrai királyné volt, Erzsébet spanyol királyné, Anjou herceg pedig Lengyelország királya.

Más körülmények is támogatták Katalin hitét a titkos tudományokban. Előző nap, hogy II. Henrik megsebesült a lovagi tornán, Katalin álmában látta a végzetes dőfést. Csillagjósainak tanácsa, mely Nostradamusból és a két Ruggieri-ből állott, előre bejelentette a király halálát. A történelem följegyezte, hogy Katalin könnyörögve igyekezett rávenni II. Henriket, ne lépjen porondra. A jóslat és a jóslat keltette álmom megvalósult. Az egykorú emlékiratok hivatkoznak egy nem kevésbé furcsa tényre. A moncontouri győzelmet bejelentő futár éjszaka érkezett meg; oly gyorsan hajtott, hogy három ló dőlt ki alóla. Fölébresztették az anyakirálynét, aki így szólt: „Tudtam.” Előző nap, mint Brantôme állítja, valóban beszámolt fia győzelméről, sőt az ütközet néhány részletéről is. A Bourbon-család csillagásza kijelentette, hogy a Szent Lajostól származó királyi hercegek közül a legfiatalabb ág képviselője, Bourbon Antal fia Franciaország királya lesz. Sully jegyezte föl ezt a jóslatot, s az a horoszkópban megjelölt körülmények között vált valóra. IV. Henrik azt mondta erre, hogy az efféle emberek addig hazudnak, míg

egyszer eltalálják az igazságot. Bármiként is legyen, hogyha e korszak nagy elméinek túlnyomó része hitt a csillagjóslás mesterei által *mágiának*, a közönség által *varázslatnak* nevezett hatalmas tudományban, a horoszkópok sikere följosította őket erre.

Kolozsvári Grandpierre Emil fordítása

BALASSI BÁLINT

Morgai Kata nevére

AZ FEJEMET NINCSEN MÁR NÓTÁJÁRA

Mondják jüvendülők bizonnal énnem,
Hogy születésemben Vénus megkért engem
Arra, hogy csak magának szolgáltasson velem.

Olyha, mintha hinném én magam is ez szót,
Mert látom, hogy Vénus kíván nekem sok jót,
Szerelmimben mert gyakran hoz énnem
hasznót.

Reám eleitől fogva gondot viselt,
Mint fogadott fiát erkölcsemben kedvelt,
Látván természetemet, jól magához nevelt.

Gyakran szerelmimben most is szerencsésít,
Én jó szerencsémre utat nyitván nódít.
Arra, mert szolgálatom esik kedve szerint.

Az mint hogy mostan is megajándékoza,
Rabul egy szép szüzet én kezemben ada,
Mondván: szolgálatodnak ez is egy jutalma.

Ily szép mint ez, akkor sem volt ő maga is,
Hogy neki ítélte aranyalmát Páris;
De ilyen kívánt lenni, ha istenasszony is.

Kivánnván szépségét irigykedik rea,
Hogy nálánál szebbnek ítéljem, azt bánja;
Ha meg nem őrzem, tőlem elveszti, azt mondja.

Adta szép rabomnak, mert olyan szép színe,
Mint rubint gyémánttal miként illik egybe,
Vagy fejr liliommal ha rózsát fogsz eszve.

Több szép szüzek között lévén oly tettetes,
Mint csillagok között teli hold mely fényes;
Mint mennyei seregnek éneklése édes.

A csak vétek benne, hogy ilyen tudatlan;
De meggyek, ha látom, mely igen ártatlan?
Mód nélkül tekint reám, tréfál minduntalan.

Mit mondjak felőle többet? én nem tudom,
Mert minden szépségnek jelít rajta látom:
Legyen hottig jó hozzám, én csak azt kívánom.

Telegdi Kata levele

A kisvárdai arisztokrata asszony egyik nőrokonához (1596 előtt) intézett levele kivált a beléje foglalt verses részek miatt érdemel figyelmet. „Mosoly-egyszerűségű”, mondja némely sorairól („mikor kertecskémbe” stb.) Weöres Sándor: „Báj és kacérság van benne, ahogy kép-szerűen megjeleníti önmagát: kis kertje környezetében egy nőalak.”

Szolgálatomat írom kegyelmednek, mint szerelmes Asszonyomnak Ángyomnak, Istentől minden jókat kívánok kegyelmednek megadatni mind az kegyelmed javain örülőkkel egyetemben. Magam állapotja felől, szerelmes Asszonyom, azt írhatom, Istennek hála, mind Erzsókkal öszve jó egészséggben vagyok, de uram úkegyelme (Szokoly Miklós) igen beteges, most mégis jobbadon vagyon.

Szerelmes Asszonyom,
az kegyelmed mesterségesen gondolt, jó akaratjából formált és bölcsességgel írt leveleit megolvastam, kiből úgy gyönyörködöm,

mint az gyöngyhalászok,
mikor ű hálójok
gazdag szép prédával,
megtelik gyöngyökkel,
azok között alig
hiszi örömben,
mellyiket kaphassa,
tegye kebeliben.

Az vagy mint az szép parlagon sétáló kis nyulakat
kik nagy mulatsággal
vadásszák ebekkel,
mikor félisekben
egynéhányat látnak,
viletlen találtnak,
ű nagy örömben
nem tudják hamarban,
mellyiket költhessék,
indítsák űzésben.

Avagy csak házunknál
(tudom, voltál annál),
mikor kertecskémbe,

megyek be kedvembe,
hogya megtekintem,
mellyeket két kezem
ültetett vagy vetett
az sovány homokban,
nem tudom mellyiket
szakasszam elébben.

Így én az kegyelmed gyönyörűséggel, hozzám való jóakaró szeretettel megrakott levelit olvastatván, ugyan nem tudom, mellyik ríszibe gyönyörködtessem szegény hon lakos szívemet, vagy mellyik ríszit vegyem elő, kire választ írjak kegyelmednek. Gondolván azt is, hogy

paraszt embernek Rómába menni,
bölcsek közt bolondnak vetekedni,
az bölcsességgel istenasszonyi, Pallas és
Minerva oltalma alatt lívőkkel válaszs-
zal igyekezni:
nem különben, mint jó táncost ingerleni
azvagy ugrásra kecskét tanítani.

Látom, szerelmes Asszonyom, és értem, hogy immár kegyelmed Pallas és Minerva istenasszonynak (az szegény Diana asszont vadászó seregivel hátrahagyván) kedvít találta

szíp csergő patakú,
gyönyörű folyású,
minden szíp füvekkel,
fákkal, virágokkal,
zúgó, csorgó folyás
mellett sok szép szavú,
kiterjedt szép ágú
és gyönyörködtető

fákon nagy ékesen
szóló madarakkal
megékesített
forrással, szép kúttal,
mint egy áldozattal,
holott fíredjenek
tisztelvín szép barlanggal,

kiknek tudom, hogy az kegyelmed énhozzám való szeretetiért
kegyelmed engem is esmeretibe, kedvibe juttat.

Noha az szép forrás,
fíredís, tisztaság,
erdei szép barlang,
hegyeken, völgyeken
mulatság, nyájasság
nem Pallast, Minervát,
hanem csak Dianát
illeti mint asszonyát.
Mert Pallas, Minerva,
ezt minden jól tudja,
kulcsos városokat,
laknak szép várakat,
erdőket, hegyeket,
völgyeket, mezőket
nem járnak, búdosnak,
hanem Dianának,
mint nagy fű vadásznak,
az ű seregivel,
Hamadri Nimphákkal
engidtek lakóul,
mint atyjokfiának.

Nem filek azért, hogy azok az istenasszonyok ott, az kegyelmed csinálta forrás kút mellett találtassanak, kiknek lakóhelyek az szép kulcsos városok, királyok, urak házai, palotái; annál inkább, hogy kegyelmetekírt (?) énnekem választ tehesenek; csak azt lássa inkább meg kegyelmed, Szerelmes Asszonyom, hogy az az kegyelmed csinálta forrás mellett Dianát, az erdőknek, hegyeknek, forrásoknak istenasszonyát úgy ne találja kegyelmed, mint írják, hogy egy Acteon nevű ember találta volt. De ezeket az köztünk való mulatság kedvéért íram csak, hogy az kegyelmed secretariususa is, kinek az Űristentől kegyelmeddel egyetemben hosszú életet, minden jót kívánok, ne alítsa, hogy csak az forrás mellett laknak az poéták. Mert sütnék az homokba is néha tyúkmonyat, noha csak ritkán azért. Mert én orosz poétát Tivadarnál, szentet Ricnél, orosz vitézt sem hallottam többet Ignátenál, kiket tudom, hogy egyik sem ivott az kegyelmed forrásából.

Ím kegyelmednek, szerelmes Asszonyom, az vont aranyat is elküldöttem, de az én életemben, az Isten látja, soha rosszabbal nem volt igyem, ím az mint megtekerhettem, elküldöttem kegyelmednek. Ezzel a jó Istennek ajánlom kegyelmedet mind az kegyelmed javain örülőkkel egyetemben.

Írtam Kis Várdában, ma, pínteken.
Kegyelmednek szívűl szolgál:

Telegdi Kata

Kegyelmed az levelet senki kezibe ne adja.

(Oldalt:) A leányasszonyoknak kegyelmed én szómmal mind fejenként szolgálatomat mondja. A leányim is kegyelmednek, mint szerelmes asszonyoknak és mind az leányasszonyoknak szolgálatokat ajánlják.

Két pajkos ének
Katonának hívnek engem...

Katonának hívnek engem,
Hasam végén a fegyverem,
S mikor én azt billegetem,
Akkor szeret Katus engem.

Ha én ötlet leterítem,
S kopjámat megemlítem,
Pisztolyomtól nem irtózik,
Inkább benne megfogódzik.

Töri Kati a lencsét...

Töri Kati a lencsét.
Várja a jó szerencsét,
Mikor viszik a padra,
Recseg a nád alatta.

Katalinok felmagasztalása

A szent életű Katalinok felbukkannak a barokk költészetben is: Andreas Gryphiust, a nagy német barokk poétát (1616–1664) az 1624-ben kivégzett Grúz Katalin királynő mártírhalála ihlette meg. A költő 1649-ben szomorújátékot írt róla *Grúz Katalin avagy A megőrzött állhatatosság* címmel, amelyben a politikai ármányt (Abbasz perzsa sah Katalint hitszegő módon elfogja, s miután az nem hajlandó feleségül

menni hozzá, sem pedig mohamedán hitre térni, s fenyegetések és gyötrelmek közepette is állhatatos marad, Abbasz válogatott kínzásokkal megöleti.) Gryphius a sztoikus bölcseséggel és a keresztény üdvttannal szembesíti; a tüzes fogókkal szétszaggatott Katalin Krisztus jegyeseként és az örökkévalóság várományosaként megdicsőül. Gryphius néhány évvel később egy epigrammatikus tömörségű költeményben foglalta össze drámája gondolatmenetét. Kortársát, az ausztriai Katharina Regina von Greiffenberget, a XVII. század egyik legnagyobb női költőegyéniségét (1633–1694) hasonló megdicsőülés vágya inspirálta; mesterien formált szonettjeiben a bensőséges áhítat misztikus élményét mélyíti el.

ANDREAS GRYPHIUS

Grúz Katalin királynő szenvedéseiről

Valóságos csoda! Szépséges nőalak!
Koronás asszonyok között fénylő ígézet,
ki a tüzes fogót meg nem borzadva nézed!
Lelked a Sah kegyén s vad haragján kacag!

A Sah kínálta trónt kívánja Perzsia,
de nem kellett neked. Egész Perzsia reszket,
mikor a kínhalált bátran szenvedni kezded,
melynek húsd (s Te nem) jutott szaggatnia.

A ragyogó arany hév parázssal dacol:
bár egy fejedelem mindenkinek parancsol,
neked mégsem. Dühén, mely téged összeroncsol
(azt, aki még Te vagy), diadalmaskodol.

Márton László fordítása

Ó, könyörületlen, kemény és kegyetlen
 Tigrisek és sárkányok!
 Méltó siralmimon, szörnyű fájdalommon
 Néktek is, oroszlánok,
 Essék meg szívetek! áradjon könnyetek
 Mérges viperakigyók!

Tengernek habjai, cet és más halai,
 Értsétek meg jajszómat!
 Kérlek, megsánjatok, bár csak sóhajtsatok
 S enyhítsétek kinomat,
 Azzal, mert már nekem nincsen reménységem,
 Hogy elfelejtsem búmat,

Ha Orpheust régen hallgattátok hiven,
 Hogy kesergett lantjával,
 Sőt még Prosperina, Poklok királynéja
 Megszánta, s bánatjával
 Lágyította szívét, Euridikéjét
 Megnyerte nótájával.

Méltán engemet is szánhattok, mert én is
 Kesergek, jaj, szüntelen!
 Mind éjjel és nappal bús óráim jajjal
 Múlnak s abban véletlen,
 Mint mély örvényébe, tenger mélységébe
 Merültem reménytelen.

Árva Bethlen Kata

[1700–1759]

„Ő a protestáns szent. Ha derűsebb kedélye és több lírája lett volna, azt mondanám, ő az erdélyi Avilai Szent Teréz. Istenben élő, Istenben lehorgonyzott hajó ő, nincs vihar, mely fölfordíthatná, nincs hullám, mely pozdorjává zúzná. Ótestamenti hatalmas igazságtevő az ő Istene, s ilyen az ő szolgálója is: inas, száraz, kérlelhetetlen (...) Kata hitének üldözöttje és női katonája. A néki jutott vagyonnak felelős gazdaszonya és gyarapítója. Juhainak gyapjából fonalat fonatott, pokrócokat, csergéket, ködmönöket készítettett. Vendégfogadókat, üvegputát állíttatott fel, malmai, jószágai voltak. A befolyó pénzből templomot emelt, iskolát építtetett, a tanítónak illő fizetést állapíttatott meg. Ha praktikus tevékenységet lebontjuk az év 365 napjára, a »tángyérok és kandérok« beszerzésétől a szitalómalomba való szitalóvászonig mindennek utána járt.” (Károlyi Amy)

BOD PÉTER

Magyar Athenas

[RÉSZLET]

BETHLEN KATA. Volt (...) Bethlen Jánosnak Sámuel fia által unokája, tudományokat igen szerető, nagy kegyességű, tudós úri asszony. Ez igen szép magyar bibliotékát állított volt fel magának, mindenfelől egybeszedetvén oda Erdélyből és Magyarországból a jó magyar könyveket, melyet még életében általadott a n. enyedi kollégium könyvesházába. Vonatott kivált az orvosi tudományokra, tudta is azt a tudományt alkalmasint, megtanulván Köleséri Sámuel, Simoni Márton és

Borosnyai Márton medicinae doktoroktól, nevezetesen a füveknek természeteket, erejeket, hasznokat; melyekkel a szegényeknek felette sokat használt.

Férjhez ment volt nem annyira maga, mint édesanyja tettségéből római valláson való úrfihoz, gróf Haller Lászlóhoz. Ez nemsokára elhalván pestisben, negyedfél esztendei özvegysége után a római sz. birodalombéli gróf Széki Teleki József úrhoz, ezzel is csak tíz esztendőket töltvén, özvegységre maradt 1732-dik eszt., amelyben töltött el szép hírrel-névvel s mindenek előtt való kedvességgel XXVII esztendőket. Udvara olyan volt, mint egy jól rendelt klostrom. Élete mások előtt példa és világos tükör. Töltöttem el mellette papi terhes hivatalban lelkemnek felette nagy s ki nem írható gyönyörűségével hat esztendőket; amelyekben csak hat szóból való megbántódásom sem volt, úgyhogy sokan mondanák azt, akik életemet, miben álljon, látták, hogy csak az angyalok élnek jobban az égben. Töltvén özvegyi idejét sz. elmélkedésekben, írt is le afféléket. Leírta a maga bajoskodásait s kísérteteit, formált maga állapotjához alkalmaztatott könyörgéseket, melyeket ki is nyomtattatott ily titulussal: Védőerős erős pais, mellyel a kísérteteknek tüzes nyilai ellen oltalmazhatja magát a keresztyén ember. 8. r. Múlt ki e világból terhes nyavalyái után nagy Istenben való bizodalommal és a Kristus érdeméhez való ragaszkodással 1759-dik eszt., életének is ötvenkilencedik esztendejében.

ÁRVA BETHLEN KATA

Önéletírása

[RÉSZLET]

LIII

Felszabadulván a helységek az Isten kemény ítélete alól a pestis megszűnése által, én is 1720. esztend. pünkösdi havában Fejéregyházára mentem, hogy megholt férjemet eltemettesem, amint hogy el is temettem Szent Iván havában.

LIV

Mikor már a temetésre készülnek, az elsőszülött fiam, Sámuel betegségbe esék. Szerettem ezt a gyermekemet felette nagy indulattal, úgy, hogy anyának gyermekéhez való nagyobb szeretetét kigondolni nem lehet; de szeretetem mindenkor Istenhez való felfohászkodással volt, hogy az én Istenem végye el énelőlem, minekelőtte a jó és gonosz között választást tudna tenni, s ne engedje, hogy e világgal megmocskolja lelkét.

LV

Volt ez a gyermek ábrázatjában igen szép, kellemetes, vidám tekintetű, mindenek előtt, akik látták, kedves, ideje felett való szelíd, engedelmes, noha még két esztendő nem volt, mikor az Isten magához vette; de sok oly jelek voltak benne, amelyek által reménséget vettem, hogy őiránta az Isten engemet meghallgattatott. A pápista papokat el nem szenved-

hette, hanem erősen félt és irtózott tőlük. Megpróbálták az atyjafiai, képet, olvasót adtak kezébe, azt mindjárt, ha tűz volt a házban, oda igyekezte vetni, ha pedig tűz nem volt, a szék alá hányta.

LVI

Egy versen Besztercén lévén, Haller György uram kívánta látni a gyermekeket, kiket oda is küldöttem; adtak akkor is hasonlóképpen képeket és olvasót a gyermekeknek: Sámuel akképpen cselekedett ezúttal is; melyet látván Haller György uram, így szólott sokaknak hallásokra: vigyázzanak reá, az a gyermek vagy meghal kicsiny korában, vagy ha él, soha igaz pápista nem lesz, mert ebben egészen az anyja vére vagyon. Pál olyan kicsiny korában is mindenben ellenkezőképpen viselte magát, a képeket minden mondás nélkül megcsókolta, szerette, kiről is azt mondták, hogy mindenben édesatyja fia.

LVII

Megbetegülván ezen kis Sámuel fiam egy vasárnap, másfél hétre az én jó Istenem iránta való keserves anyai szívből származott kívánságomat megteljesítette; mert őtet ő magához vette. Melyért is szent neve dicsőíttessék mindörökké. Szintén következőleg lévén az atyja temetése, azzal együtt Fejérgyházán eltemettettem.

LVIII

Nagy örömem volt azon, hogy Isten engemet ebben meghallgatott, hogy az én kedves gyermekemet magához vévén, nem engedte, hogy vallással ellenkező vallásban nevelkedjék fel. A leányom felől kétségben sem hoztam azt, hogy igaz hitemben és apostoli vallásomban ne nevelhetném fel. Mindenképpen jól volt állapotom: mert az én uramtól tisztességes jószágban maradtam volt, ifjúi erőben lévén, egészségem igen jó járt: megholt férjem atyjafiai között szép csendes életem volt. Testvér atyjafiai lévén gróf Haller Gábor úr, aki igen barátságos, igazságot szerető jó ember volt, és gróf Haller János uram, aki ismét szelíd természetű volt, úgyhogy engemet egész özvegységemben legkisebbel is meg nem szomorítottak. Melyért Isten maradékjokkal is tégyen jól.

LIX

Igazán írhatom azt, hogy eddig elfolyt életemnek ezen özvegységben való életem legkönnyebb és majd minden kereszt nélkül való része volt. Áldom is az én jó Istenemet, ki azt az irgalmasságot cselekedte énvelem, hogy az idegen vallású atyafiak között is oly csendes és minden megszoríttatás nélkül való életet parancsolt, és nem engedte, hogy a gonosz nyelveknek mérgek engemet megsérthessenek.

II. (Nagy) Katalin cárnő

1762. június 28-án foglalhatta el az annyira áhított trónt az anhalt-zerbsti herceg stettini születésű leánya: egy palotaforradalom ekkor távolította el a mindössze néhány hónapig uralkodott III. Pétert, Katalin férjét (kit nemsokkal ezután

meggyilkoltak). A harmincnégy éven át regnáló Katalin újabb területekkel gyarapítja birodalmát – orosz–török háborúk, Lengyelország első (1772), második (1793) és harmadik (1795) felosztása –, kíméletlenül töri le a paraszti elégedetlenséget (melynek legélesebb kitörése a Pugacsov-féle parasztfelkelés 1773–74-ben), kegyencei, előbb kivált Orlov, majd Potjomkin közreműködésével vezet be diktatori módszerekkel reformokat (ún. „felvilágosult abszolutizmus” – orosz változatban), támogat tudományos és művészi törekvéseket. Koráról legtárgyszerűbb képet egy végtelenül egyszerű eszközökkel megírt útirajz nyújt, az Alekszandr Ragyiscsev, kiről a könyv megjelenésekor (1790-ben) Katalin így nyilatkozott: „Rosszabb, mint Pugacsov”, s akit ezért Szibériába száműzött.

ALEKSZANDR RAGYISCSEV

Utazás Pétervárról Moszkvába

[RÉSZLET]

Mivel a kormányzat felismerte a könyvnyomtatás hasznosságát, ezt mindenkinek megengedte. De mivel egyúttal felismerte, hogy a gondolkodás tilalma megghiúsítja a szabad könyvnyomtatás jó szándékát, rábízta a cenzúrát, azaz a kiadványok ellenőrzését a közrendészeti hivatalra. Ennek kötelessége csak az lehet, hogy megtiltsa a lelket mérgező művek árusítását. De még ez a cenzúra is felesleges. Egyetlen ostoba közrendészeti altiszt a legnagyobb kárt okozhatja a felvilágosodásnak, és sok évre megállíthatja az értelmet a maga útján: betilthat egy hasznos új találmányt, útját állhatja új gondolatoknak, és az emberiséget megfosztja valami nagy dologtól. Példaként álljon itt egy apróság. A közrendészeti hivatalba

behoznak jóváhagyás végett egy regényfordítást. A fordító, híven a szerzőhöz, a szerelmet „huncut istennek” nevezte. A mundéros cenzor, a tisztességtudás szellemétől áthatottan kihúzta ezt a kifejezést, mondván, „illetlen dolog egy istent huncutnak nevezni”. * Ha valaki nem ért valamihez, ne avatkozzék bele.

Ha egészséges levegőt akarsz szívni, told arrébb az olajmécsest; ha világosságot akarsz, oszlasd el a sötétséget; ha azt akarod, hogy egy gyermek ne legyen félénk, számúzd az iskolából a virgácsot. Az olyan házban, ahol divatban van a korbács és a bot, a szolgák iszákosak, tolvajok és még ennél is rosszabbak!

Hadd nyomtassanak ki mindent, amit akarnak. Aki úgy találja, hogy nyomtatásban megsértették, annak biztosítás-sék a bírói igazságszolgáltatás. Nem tréfálok. A szavak nem mindig cselekedetek, a gondolat pedig nem bűn. Ezek II. Katalin irányelvei az új törvénykönyv számára. De a sértés akár szóval, akár nyomtatásban történik, mindenképp sértés marad. A törvény senkinek sem engedi meg a sértést, és mindenkinek joga van panaszt tenni. De ha az ember valakiről igazat mond, lehet-e azt sértésnek tekinteni? Erre nincs törvény. Mi rossz származhatik abból, ha a könyveket rendőrségi pecsét nélkül nyomtatják ki? Nemcsak hogy kár nem származik belőle, hanem sokkal inkább haszon. Hasznára lesz mindenkinek az elsőtől az utolsóig, a kicsitől a nagyig, a cártól a legutolsó polgárig.

* Egy ilyenfajta cenzor nem engedte meg, amint beszéltek, hogy kinyomtas-sák azokat a műveket, amelyekben említés történik Istenről, mondván: nekem semmi közöm hozzá. Ha pedig valamelyik műben egyik vagy másik állam népi szokásait becsmérelték, ezt meg nem engedhetőnek tartotta, mondván: Oroszországnak barátsági szerződése van velük. Ha valahol hercegről vagy grófról történt említés, ezt sem engedte kinyomtatni, mondván: ez célzás, hiszen nálunk a hercegek és a grófok a legelőkelőbb személyek között vannak. (Ragyiscsev jegyzete.)

A cenzúra mindennapos szabályai: kihúzza, bemázolja, megtiltja, széjjeltépi, eléget mindent, ami ellentétes a természetes vallással és a kinyilatkoztatással, mindent, ami a kormányzat ellen irányul, minden személyeskedést, ami zavarhatja a tisztességtudást, a közrendet és a köznyugalmat. Vizsgáljuk ezt meg részletesebben. Ha egy örült képzelgéseiben közben nem csupán szívében, de hangos szóval is kimondja: „nincs Isten”, úgy minden örült ajkán sebesen és erősen visszhangzik: „nincs Isten, nincs Isten”. De mi következik ebből? A visszhang: hang. Rezsésbe hozza a levegőt, felkavarja és elhal. Az értelmén ritkán hagy nyomot, s ha igen, akkor is halványan, a szíven pedig soha. Isten mindig Isten marad, s még az is érzi létét, aki nem hisz benne. De még ha úgy gondolná is, hogy a káromlás megsértheti a Legfelsőbb Lényt – vajon a közrendészeti altiszt felléphet-e vádlóként az ő nevében? A Mindenható annak, aki kereplőkkel csap zajt, vagy félreveri a harangot, hitelt nem ad. Ő, aki villámlik és mennydörög, aki valamennyi elemnek parancsol, aki megremegetti a szíveket, viszolyog attól, hogy a világegyetem túlsó feléről valaki bosszút álljon érte, legyen akár az a magát az ő földi helytartójának képzelő cár. Ki lehet bíró az örök Isten sérelmében? Az sérti meg, aki azt hiszi, bíraskodhat az Őt ért sérelemben. Az fog felelni majd előtte.

Trócsányi György fordítása

Katalin cárnő kapcsolatban állott a francia enciklopédistákkal, levelezett Voltaire-rel; franciául jól tudott, ezen a nyelven írta meg memoárjait s drámái, történelmi beszélei egy részét. A legtöbb lelkesedést Diderot-ból csiholta ki: a szükkölködő író – hogy gyermekéről gondoskodni tudjon – úgy döntött, eladja könyvtárát. Szándékáról közvetítők révén értesült Katalin, s válasza nem késett: „A Cárnő Őfelsége szívét meghatottság töltötte el, hogy az irodalom és tudomá-

nyok birodalmában oly hírneves Filozófus, leánygyermekére iránti szeretetből, meg akar válni gyönyöreinek tárgyától, munkájának kútfőjétől, pihenő óráinak hű társától.” Ajánlata kedvező: tizenötezer frankért megveszi a könyvtárát (ez háromezzerrel több a legjobb párizsi árajánlatnál), de az teljes egészében Diderot-nál marad, ki évi ezer frank fizetést is kap a könyvtár gondozásáért; a filozófus kisvártatva megkapja még egy összegben huszonöt évi „könyvtárosi” járandóságát – kézirataiért. Diderot mindenekelőtt a kultúra istápolójához intézi hát leveleit, a tudományok pártolójának fejt ki némely tervét.

Denis Diderot leveleiből

II. KATALIN Ó CSÁSZÁRI FELSÉGÉHEZ

Bátorkodom Ő Császári Felségének elmondani ábrándozásaimat, hogy érezze, mi a különbség egy uralkodónó fejében megforduló fordulatok és aközött, ha egy szegény ördög fogja magát, és politizálni kezd az eresze alatt. Idáig terjed annak az ereje, Asszonyom, akit filozófus névvel illetnek. Mosolyogjon rajta, és ha elmosolyodik, máris elnyertem Felségedtől mindazt az elégtételt, amelyre vágytam.

Felhozhatom Felségednek – anélkül, hogy egekig magasztalnám önmagam –, hogy mi valamennyien, úgy, ahogy vagyunk, semmivel sem tudunk ennél többet. Mi sem könynyebb, mint ágyban fekvé igazgatni egy birodalmat. Ilyenkor minden akaratumk szerint történik.

Igaziból, és amikor munkához kell látni, azt hiszem, minden másképp fest. Felséged volt olyan jó, hogy elmondta nekem, gyakran több kötetre való írást végigolvasott, míg egyetlen jó sorra bukkant. Én csak egy negyedórányi idővesztéssel többet kívánok Felségedtől. És már ez is túlzottan sok.